

СЛОВ'ЯНСЬКА ЄДНІСТЬ ТА ЇЇ РОЗПАД: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ

Беручи до уваги відомі, на сьогодні археологічні, історичні та лінгвістичні факти, а також урахувуючи існуючі інтерпретації цих фактів, можна запропонувати наступну картину слов'янської динаміки.

1. Окреме існування праслов'янської мови датується кінцем II тис. до н.е. Вона локалізувалась у Нижньому та Середньому Правобережному Подніпров'ї нижче майбутнього Києва /пор. І.М. Железняк/, де виділилась з індоєвропейської прамови, носії якої прибули з південного сходу і знайшли в Північному Причорномор'ї другу прабатьківщину /Т.В.Гамкрелідзе, В.В.Іванов/. Початковим етапом існування праслов'янської мови відповідає білогруднівська культура, а наступним - чорноліська. Зміна культур пов'язана з якимось невідомим нам істотним для праслов'ян явищем, лінгвальним відповідником якого може бути закон відкритих складів.

2. Розпад праслов'янської єдності розпочався не пізніше II ст. до н.е., коли від наддніпрянських праслов'ян відкололись певні їх племена або частини племен, що мігрували на північний захід, проявивши себе в басейні Вісли як носії пшеворської культури, історичні венеди, предки західних слов'ян /пор. В.П.Петров/. Праслов'яни над Дніпром розселились, зазнали помітних античних впливів і виробили культуру, відому як зарубинецька. Мовні зміни цього періоду виразно засвідчують зарубинецький центр і пшевороцьку периферію, де зберігається давніший стан: 1/ перехід початкових kv, gv у cv, zv перед голосним переднього ряду; 2/ спрощення груп tl, dl.

3. Розділ залишкової праслов'янської єдності на предків південних та східних слов'ян відбувся не пізніше IV ст. Перші мігрували на захід і відомі античним авторам як склав'яни, а другі загалом залишилися на старій території, хоч ця територія помітно збільшилась, обмежуючись Дніпром, Прип'яттю, Карпатами, Нижнім Подунав'ям і Чорним морем. Східнослов'янські мешканці цієї значної території не займали її суцільно ні в просторі, ні в часі і були відомі /переважно в своєму південному масиві/ сусідам як анти. Анти - носії черняхівської культури. Існування досить стійкого антського державного об'єднання /IV - VII ст./ уповільнило мовну дивергенцію, і всі східнослов'янські племена при наявності в них істотних мовних розбіжностей не менше 800 років /IV-XI ст./ розмовляли єдиною східнослов'янською мовою, яка пережила чимало спільних змін /повноголосся, яке діяло ще в IX ст., коли ім'я Карла Великого дало східнослов'янську форму король; рефлексії tј, dј; зміна початкового je - o тощо/ і яку доречно іменувати давньоруською.

4. Серед 14 східнослов'янських племен, що називаються літописом або Костянтином Багрянородним /імовірно, їх було більше/, більшість /вісім/ була українською, точніше це були предки української мови. При цьому майже всі вони мають старі назви праслов'янської доби, які дублюються у західних та південних слов'ян /міграція або поширене в етнімії перейняття авторитетної назви/ поляни, сіверяни, деревляни, дуліби, білі хорвати й - у Костянтина Багрянородного - лужани. Назви-новації, незнані південним і західним слов'янам, належать лише уличам та тиверцям, а також усім східнослов'янським племенам, що стали пред-

ками російської та білоруської мов.* Сліди дреговичів та кривічів у Греції імовірно відбивають, зважаючи на час фіксації, давнішу міграцію, окрему від венедських та склавінських масових переселень. Цей факт засвідчує для періоду існування східнослов'янської мовної єдності наявність південно-західного /протоукраїнського/ центру, відносно якого решта племен становила мовну периферію. Виразний мовний вияв цієї ситуації - перехід задньозвичного проривного г у щілинне г, що відбувся до XI ст. і охопив діалекти всіх племен окрім кривічів та новгородських слов'ян /Ф.П.Філін/ - засновників північноросійського наріччя. Ця ситуація проявила себе в тому, що етнічна назва-новація русь, яка виникла - незалежно від своєї етимології - початково у одного з протоукраїнських племен, а саме у полян, поширилась серед усіх без винятку східнослов'янських племен.

5. Характер східнослов'янської мовної динаміки засвідчує, що в XI ст. мовний центр пересунувся десь у верхів'я Оки, до в'ятичів /О.М. Трубачов/, що й стало проявом /наслідком, а не причиною/ розпаду єдиної давньоруської мови на різні східнослов'янські мови. Мовні зміни XI ст. чи близьких до нього часів показують, що український регіон виявляє ознаки мовної периферії, зокрема не відтворює деякі зміни, які відбуваються в інших регіонах мовної території. Такими змінами є: 1/ вторинне пом'якшення приголосний, що відбулось у XI ст. і не поширилось на ук-

* назвою-новацією, ситуативно цілком зрозумілою, слід визнати й родо-видовий перехід назви племені новгородських /ільменських/ слов'ян, як і старе позначення племінної групи південних слов'ян склавіни. Спільна праслов'янська самоназва слов'яни не була іменем жодного окремого племені.

раїнську мову; 2/ опущення редукованих приголосних, історично належних до верхнього піднесення /бо походять з і, й/, у верхньо-середні, а відтак і взагалі в середнє піднесення. Говори-предки української мови зазнали такого опущення в меншій мірі, а в сусідстві з j редуковані взагалі не залишали верхнього піднесення /Ю.В.Шевельов/, чому й маємо укр. мию, шия при рос. мою, шея, також укр. тривога, але рос. тревога тощо; 3/ перехід білабіального /сонорного/ w у губно-зубний v; українська мова довго не переймала, а певною мірою й досі не знає такого переходу, без якого консонантна система не може прийняти глухого ф, що й маємо в цій мові, хоч саме Київ, першим прийнявши християнство і ставши його центром, зазнав найбільшого напливу грецьких слів із звуком ф.

6. Розпад давньоруської єдності повторив, з темпоральним прискоренням, процес членування праслов'янської єдності, оскільки початково з давньоруської мови вийшла тільки українська, а майбутні російська та білоруська залишались однією мовою, пережили спільний процес акання, який не міг відбутися раніше XII ст., й вже потім розділились. Центром цього останнього процесу теж стала територія розселення в'ятичів. Тим більше сумнівів викликає літописна інформація, що в'ятичі /і так само радимичі/ походять "от рода ляховь". Вона дійсно з'явилась "через якесь непорозумінне" /М.С. Грушевський/. Хіба що йшлося про виселення "руськомовних" племен, як нині Естонія виганя своїх "російськомовних" мешканців.

7. З XI ст. дві, а з XII ст. три різних східнослов'янських мови, що існували виключно в усній формі і обслуговувались єдиною писемною мовою, яка продовжувала залишатись давньоруською /ми не торкаємося важкої проблеми її стильових південнослов'ян-

ських та східнослов'янських складників/ принаймі до XIV - XV ст., лише просякаючись у більшій чи /переважно/ меншій мірі рисами тієї чи іншої живої східнослов'янської мови і по-різному озвучуючись носіями трьох різних східнослов'янських мов. При цьому озвучення українського типу вважалося престижним і за межами власно України. Писані пам'ятки, передусім грамоти, можна визначити як українські /російські, білоруські/, а не як такі, що відбивають окремі риси української /російської, білоруської/ мови, лише з XIV - XV ст. істотно додати, що йдеться про мовний, а не етнічний поділ. Останній найвиразніше проявляється в мові, але не обов'язково збігається в часі з мовним поділом. Етнічний поділ може передувати мовному, а може й відставати від нього. Для такого поділу найістотнішим чинником є не мовні розходження, а етнічна самосвідомість, національна ідентифікація /В. Жаботинський/.